

Міністерство освіти, науки, молоді та спорту України

Запорізький національний технічний університет

Кафедра філософії

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
з вивчення змістовних модулів дисципліни «Філософія»,
що виносяться на самостійну роботу студента
Е факультету всіх форм навчання**

2013

Навчально-методичні рекомендації з вивчення змістовних модулів дисципліни «Філософія», що виносяться на самостійну роботу студента Е факультету всіх форм навчання / Укладачі: Бондаревич І.М. Запоріжжя: ЗНТУ, 2013. – 42 с.

Укладачі:

к. філос. наук, доцент Бондаревич Ірина Миколаївна.

Рецензент: зав.каф. філософії ЗДІА, доц., к.філос.н. Калюжний В.С.

Відповідальний за випуск:

д. філос. наук, професор, зав. каф. філософії ЗНТУ Бондаренко Ольга Валеріївна

Затверджено
на засіданні кафедри філософії
Протокол № 4
від «_14_» лютого 2013 р.

ЗМІСТ

Тема 1. Філософія середніх віків.....	4
Тема 2. Німецька класична філософія. Філософія марксизму	
Діалектика як вчення про розвиток та загальний зв'язок.....	12
Тема 3. Вітчизняна філософія.....	27

ТЕМА 1: ФІЛОСОФІЯ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

План теми

1. Основні філософські проблеми епохи.
2. Періодизація філософії середньовіччя.
3. Основні напрямки середньовічної філософії

Основні категорії

Теїзм – філософське або релігійне переконання про існування найвищої, надприродної істоти – Бога, яка створила світ, підтримує його та керує ним.

Теоцентризм – філософська концепція, в основі якої лежить розуміння Бога як абсолютного, досконалого, найвищого буття, джерела всього життя і будь-якого блага. При цьому основою моральності служить шанування і служіння Богу, а наслідування і уподібнення Йому вважається вищою метою людського життя. Найбільш поширеним теоцентризмом був у Середні віки.

Теологія – богослов'я, сукупність релігійних доктрин про суть і дію бога, побудована у формах ідеалістичного уможвадження на основі текстів, що приймаються як божественне одкровення. Одна з передумов теології – концепція особистого Бога, що повідомляє непорушне знання про себе через своє «слово», чому теологія у строгому сенсі можлива лише в рамках теїзму або хоч би в руслі тенденцій теїстів. Друга передумова теології – наявність досить розвинених форм ідеалістичної філософії; основні філософські витoki традиційною теологією християнства, іудаїзму і ісламу – учення Платона, Арістотеля і неоплатонізма.

Теодицея – виправдання милостивого і справедливого Бога, його права та привілея карати безневинних та звергати тих, кому це визначене наперед, і при цьому залишатись люблячим та справедливим богом;

Догмат – теологічна, богоодкровенна істина що є незмінним та абсолютним положенням віри.

Апологетика – система раціоналістичних аргументів, що має на меті довести істинність тієї чи іншої релігії, системи вірувань чи поглядів. Апологет – особа, що розробляє таку систему, захищає певну систему поглядів за допомогою логічної, раціоналістичної аргументації.

Патристика – сукупність богословських вчень, що склали підґрунття християнської теології.

Схоластика – філософський метод, що використовувався для обґрунтування вчення про Бога.

Тези до теми

1. Основні філософські проблеми епохи

Якщо грецька філософія виникла на ґрунті античного рабовласницького суспільства, то філософія Середньовіччя належить до епохи феодалізму (V–XV ст.). На відміну від грецької філософії, яка була пов'язана з язичницьким багатобожжям (*політеїзмом*), філософська думка середніх віків ґрунтується на вірі в єдиного бога (*монотеїзм*). Основу християнського монотеїзму становлять два важливі принципи: ідея божественного творіння та ідея божественного одкровення. Обидві ці ідеї тісно взаємопов'язані і сповідують єдиного бога, уособленого в людській подобі. Ідея творіння становить основу середньовічної онтології, а ідея одкровення є основою теорії пізнання (через бога). Звідси всебічна залежність середньовічної філософії від теології, а всіх середньовічних інститутів – від церкви. Середньовічне мислення є *теоцентричним* (реальністю, яка визначає все суще є Бог), а *креаціонізм* (від лат. «creatio» – творити) постає провідною світоглядною доктриною цього часу.

Вчення про буття. Згідно з християнським догматом, Бог створив світ із нічого, створив актом своєї волі, внаслідок своєї всемогутності. У середньовічній філософії дійсним буттям може бути лише Бог. Він вічний, незмінний, ні від чого не залежить і є джерелом усього сущого. На відміну від Бога, створений світ не має такої самостійності, тому що існує не завдяки собі, а завдяки Богові. Звідси мінливість світу, його плинність і несамостійність.

Проблема пізнання. Християнський бог недоступний для пізнання, але він розкриває себе людині, і його відкриття явлено в священних текстах Біблії, тлумачення яких і є основним шляхом пізнання. Вивчення Святого Письма привело до створення спеціального методу інтерпретації історичних текстів, який дістав назву *екзегетика*. Отже, знання про створений світ можна одержати тільки надприродним шляхом, і ключем до такого пізнання є *віра*.

У середньовічній філософії необхідно розрізнати буття та сутність пізнання тієї чи іншої речі, яка починається з відповіді на такі запитання:

1. Чи є річ?
2. Що вона собою являє? Яка вона?
3. Для чого вона існує?

Відповідь на перше запитання дає змогу з'ясувати існування речі. Відповівши на решту запитань, можна з'ясувати сутність речі. Цю проблему в середньовічній філософії розглядає *Северин Боецій*. Згідно з його поглядами, буття і сутність сходяться тільки в Богові. Що ж стосується створених речей, то вони складні, і буття та сутність у них не ототожнюються. Щоб та чи інша сутність дістала своє існування, вона має бути створена Богом.

Проблема людини. На питання, що таке людина, середньовічні філософи давали різні відповіді: одна з них – це біблійне визначення сутності людини як «образу і подоби» Божої. Існували й інші визначення: людина – це розумна тварина. Виходячи з цього, філософи Середньовіччя ставили таке запитання: яке начало переважає в людині – розумне чи тваринне?

Головною особливістю у вирішенні цього питання є подвійна оцінка людини. З одного боку, людина створена за «образом і подобою» Божою і є царем природи. А цареві необхідні дві речі: по–перше, свобода та незалежність від зовнішнього впливу; по–друге, щоб було над ким царювати. І Бог наділяє людину розумом, незалежною волею і здатністю міркувати та розрізняти добро і зло. Це і є сутність людини, образ Божий в ній. А для того, щоб людина була царем у світі, що складається з тілесних речей та істот, Бог дає їй тіло і душу, як ознаку зв'язку з природою, над якою він царює.

Як бачимо, в середньовічній філософії людина не є органічною часткою космосу. Вона начебто вирвана з космічного природного життя і поставлена над ним. Вона вища від космосу і повинна бути царем природи, але через своє гріхопадіння, яке сталося з нею, людина не володіє собою і повністю залежить від милосердя Бога. *Двоїстість становища людини – найважливіша риса середньовічної антропології (вчення про людину).* Але слід зазначити, що людина середньовіччя визнає насамперед своє духовне начало. Вона усвідомлює себе не просто «греком», «громадянином», «рабом», а насамперед одухотвореною істотою, такою, що має душу.

Проблема джерела морального закону. Якщо в давньогрецькі часи моральний закон мав природне походження, то Біблія подає його як божественне повеління. Звідси найвища чеснота людини – це покора Божій волі, а, відповідно, найтяжчий гріх – погорда, що коріниться в зарозумілості та самовпевненості людини. Життя Ісуса як здійснення волі Бога унаочнює цей моральний закон. І стверджує принципову неможливість для людини спокутувати провину та добитися спасіння самотійно, за допомогою сили інтелекту. Для спасіння людської душі необхідне сприяння Бога та співучасть у стражданнях Христа як передумова набуття справжньої віри.

Проблема співвідношення віри та розуму. Якщо для давніх греків віра виступає лише як форма неповного, недостовірного знання, то Біблія закликає людину відкинути пізнання світу як засіб самореалізації, оскільки спасіння душі ґрунтується на вірі. Людина має три вири – тіло, душу, і дух (відкритість Божественному слову, Божественній мудрості, причетність).

2. Перідизація філософії середньовіччя.

Філософія у Візантії. Візантійська культура являє собою неповторний сплав античних традицій зі стародавньою культурою народів, що її населяли, – єгиптян, сирійців, вірмен та інших народів Малої Азії і Закавказзя, племен Криму та арабів. Візантійці з великою повагою ставилися до науки та освіти.

Візантійські філософи зберегли античне розуміння науки, об'єднавши всі наукові знання під іменем філософії. Починаючи з X-XI ст., в розвитку богословсько-філософської думки Візантії слід зазначити *дві тенденції – раціоналістично-догматичну і містично-етичну.* Для першої характерним є інтерес до зовнішнього світу, його будови, а отже, до астрономії, яка у середньовічній свідомості тяжіла до астрології й пробуджувала інтерес до окультних наук і демонології, а також інтерес до людського розуму, до логіки. Для раціоналістичної тенденції характерним є також інтерес до історії філософії та політики. *Друга тенденція – ісихізм – знаходить свій вияв у творах монахів-аскетів – Іоанна Лествічника і Григорія Палами.* Вона зосереджувала свою увагу на внутрішньому світі людини і на практичних заходах щодо його удосконалення в душі християнської етики. Ісихія – вміння досягати спокою, безмовності, відчуженості від конкретної реальності.

Боротьба між містичним і раціоналістичним напрямками особливо загострилась в останній період існування Візантійської імперії. Великої популярності в країні набуло вчення Палами, особливо у середнього та нижчого духовенства. Проти нього виступав калабрійський філософ-гуманіст *Варлаам* (1290-1348 рр.), який обстоював тезу про пріоритет розуму над вірою. В XIV-XV ст. гуманістично-реалістичний напрям у філософії і науці набуває значного поширення у Візантії, виявляючи в багатьох аспектах спільність із західноєвропейським гуманізмом.

Візантійська богословська та аскетична література багато в чому визначила склад та спрямованість мислення в Київській Русі.

Середньовічна філософія включає три етапи:

Апологетика (II–IVст.) – Оріген, Квінт Тертулліан та ін. ;

Патристика (V–VIII ст.) – Августин, Амвросій, Ієронім та ін. ;

Схоластика (IX–XVст.) – Фома Аквінський

Період до середини II ст. н. е. у розвитку релігійно-християнського світогляду отримав назву **дофілософського, або апостольського**. Після нього починається період **апологетики** – діяльності богословів-полемістів, які захищали християнство (апологет – захисник) в умовах репресій офіційної влади, нападок філософів, войовничої експансії численних єресей. В полеміці апологетів з їх опонентами напрацьовувались засади (догмати) християнського віровчення. Завершується ж апологетичний період становленням і утвердженням середньовічно-християнської філософії приблизно в IV ст. так званою **патристикою** (від грец. «pater» – отець). Патристика, до якої часто відносять і апологетику, пов'язана з діяльністю «отців» християнської церкви і включає сукупність теологічних, філософських і політико-соціологічних доктрин християнських мислителів II–VIII століття. З IX ст. у духовній культурі середньовіччя стверджується **схоластика** (від грец. «scholastikus» – шкільний, учений) як особливий тип релігійної філософії, що характеризується принциповим підпорядкуванням теології, поєднанням догматів з раціоналістичною методикою і особливим інтересом до формально-логічної проблематики. Схоластичний період тривав аж до епохи Відродження і саме її діячі надали слову «схоластика» негативного смислу. Схоластика розглядає себе як науку, поставлену на службу теології, як служницю теології. Проте, незважаючи на її абстрактну обмеженість та апологетизм, вона зробила крок вперед у розробці логіко-гносеологічної та етичної

проблематики, яка є досить актуальною для сьогодення (наприклад, вчення про духовний світ людини).

3. Основні напрями середньовічної філософії

Однією з особливостей середньовічної філософії є боротьба між *реалістами та номіналістами*. Слід зазначити, що реалізм у його середньовічному розумінні не має нічого спільного з сучасним значенням цього терміна. **Реалізм** – це вчення, згідно з яким об'єктивна реальність (буття) існує у вигляді лише загальних понять, або *універсалій*. Згідно з вченням реалістів, універсалії існують раніше від речей і незалежно від речей, являючи собою думки та ідеї божественного розуму. І тільки завдяки цьому людський розум має змогу пізнати сутність речей, бо ця сутність є не що інше, як загальне поняття. Представником реалізму був Іоанн Скот Еріугена (бл. 810 – після 877) Він вважав: чим загальніше, тим реальніше, а одиничне існує через загальне. Він оживив стару суперечку про співвідношення між одиничним і загальним.

Зрозуміло, що для реалістів (Ансельм Кентерберійський (1033-1109 рр.) та ін.) пізнання можливе лише за допомогою розуму, який має божественну природу.

Номіналізм. Термін «номіналізм» походить від латинського слова «nomen», що означає «ім'я». На противагу середньовічному реалізмові, номіналісти вважали, що реально існують лише поодинокі індивідуальні речі, а загальні поняття (т. зв. універсалії) - це лише назви, знаки або імена, породжені людським мисленням. Основними представниками цього напрямку були: Д. Скот, І. Росцелін, У. Оккам.

Крайні номіналісти, до яких належав *Росцелін (XI—XII ст.)*, обґрунтовували думку про те, що загальні поняття - це тільки звуки людського голосу; реально існує лише одиничне, а загальне - це ілюзія, яка може існувати лише в людському розумі.

Слід зазначити, що полеміка між реалізмом і номіналізмом почалася із суто теологічної проблеми про характер реальності «святої трійці».

Реалізм наполягав на істотності, реальності, єдності триєдиного бога. Номіналізм же справді реальними вважав «лики» (іпостасі) трійці. Проте «проблема трійці» була лише зовнішньою формою, так би мовити, «офіційним приводом», який в умовах середньовіччя мусив бути

теологічного плану. Справжня проблема, що стала предметом гострої полеміки, була цілком філософською проблемою статусу реальності категорій *загального і окремого*.

Реалісти, говорячи про єдність «божественної трійці», обґрунтовували, по суті, об'єктивно-ідеалістичну тезу про незалежне від матеріально-чуттєвого світу існування ідеального (загальних понять, універсалій). Щодо номіналістів, то вони, обґрунтовуючи реальність трійці, відстоювали реальне існування одиничного, окремих речей і явищ. Зрештою це і приводило номіналізм до матеріалістичної тези про об'єктивну реальність матеріально-чуттєвого світу, що виступав у вигляді суми окремих речей.

Фомі Аквінському (1125/26-1274 рр.) належить найбільш завершена концепція середньовічного реалізму. Його твори – «Сума проти язичників», «Сума теології». Будь-яка універсалія є водночас і загальним поняттям, і ідеальним буттям, що можливе в трьох іпостасях:

- насамперед, універсалії існують до речей – у божественній Свідомості;
- в результаті Божественного Творення універсалії з'являються в речах – як їхні сутності;
- універсалії залишаються після речей як поняття людської свідомості.

Фомі Аквінському належить ідея, яка ще довгий час буде переймати бажаючих з'ясувати стосунки релігії і філософії – це ідея взаємодоповнення віри й розуму. Її розвиток буде пов'язаний з вченням томізму і неотомізму.

Надбанням середньовічної філософії є опрацювання релігійної картини світу як спроба людини скористатись ірраціоналістичними методами пізнання. Етапи цієї великої роботи можна відстежити в еволюції відповідей на питання співвідношення віри і розуму. Якщо латинський апологет Квінт Тертулліан **вірить, бо абсурдно**, що, фактично, лунає гучною відмовою розуму. То вже схоласт-реаліст Ансельм Кентерберійський **вірить для того, щоб зрозуміти**. І ми спостерігаємо швидке повернення розуму з «короткої відпустки». Шукаючий П'єр Абеляр приймає рішення **пізнавати те, в що вірить**. І це засвідчує той факт, що невгамовна людська натура навіть із релігійним світоглядом прагне пізнавати.

ПЕРЕЛІК ТЕМ РЕФЕРАТИВ / ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ

1. Світогляди античності та європейського середньовіччя.
2. Етапи розвитку філософії Середньовіччя в Західній Європі.
3. Місце апологетики і патристика в схоластичному філософствуванні.
4. Періодизація середньовічної філософії.
5. Номіналізм і реалізм як течії середньовічної філософії.
6. Основні положення філософії Фоми Аквінського.
7. Філософія Реформації.
- 8.

ПЕРЕЛІК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса. – 2-е изд. / М. М. Бахтин. – М. : Худож. лит., 1990. – 543 с.
2. Волинка Г. І. Філософія Стародавності і середньовіччя в освітньому контексті: навч. посібник / Г. І. Волинка. – К. : Вища освіта, 2005. – 544 с.
3. Григорий Нисский. Об устройении человека / Григорий Нисский; [пер., послесл. и примеч. В. М. Лурье под ред. А. Л. Верлинского]. – С. Пб. : Аxioma, 1995. – 176 с.
4. Жильсон Э. Философия в средние века / Э. Жильсон. – М. : Республика, 2010. – 678 с.
5. Кондзьолка В. В. Історія середньовічної філософії: навч. посіб. – Львів : Світ, 2001. – 320 с.
6. Ле Гофф Ж. Средневековый мир воображаемого / Ж. Ле Гофф; [пер. с фр. Е. В. Морозовой]. – М. : Прогресс, 2001. – 439 с.
7. Лосев А. Ф. Эстетика Возрождения / А. Ф. Лосев. – М. : Мысль, 1978. – 623 с.

ТЕМА 2: НІМЕЦЬКА КЛАСИЧНА ФІЛОСОФІЯ. ФІЛОСОФІЯ МАРКСИЗМУ. ДІАЛЕКТИКА ЯК ВЧЕННЯ ПРО РОЗВИТОК ТА ЗАГАЛЬНИЙ ЗВ'ЯЗОК

План теми

1. Німецька класична філософія: від І.Канта до Г.Гегеля.
2. Антропологічний матеріалізм та психологічний аналіз сутності релігії Людвіга Фейербаха.
3. Філософія марксизму: трансформація діалектичного методу у вчення про розвиток.

Основні категорії

Апріорне знання – знання, що не обумовлене досвідом.

Агностицизм – вчення, що заперечує можливість пізнання сутностей речей і закономірностей їх розвитку.

Діалектика – мистецтво полеміки; метод пізнання; процес розвитку явищ на основі подолання внутрішніх суперечностей; філософська наука про універсальні закони розвитку природи, суспільства і мислення.

Метафізика – філософські вчення про надчуттєві і позадосвідні начала буття; спосіб мислення, що не визнає внутрішніх суперечностей як джерела саморуху.

Поняття – раціональна форма пізнання, що відбиває сутність предметів, речей, явищ.

Розвиток – поняття, що надає відповідь на запитання: що є сутністю руху, що визначає спосіб здійснення руху, що надає йому сенс. Спрямованість буття сприймається неминучою, визнаваною і бажаною. Розвиток характеризується як зміни незворотні, здатні набувати більшого масштабу, внаслідок чого виникають нові властивості та якості, що висуваються на перший план.

Субстанція – суб'єкт - основна характеристика абсолютної ідеї у філософії Г.Гегеля, оскільки остання не лише все включає у свій зміст, а й постає єдиним джерелом руху та активності.

Суспільство – сукупність історично сформованих форм спільної діяльності людей, конкретно історичний тип соціальної системи і суспільних відносин.

Суспільні відносини – різноманітні зв'язки між громадянами, соціальними групами, націями, державами, а також усередині них у процесі економічної, соціальної, політичної, культурної діяльності; суспільні відносини поділяються на: матеріальні відносини – головні, визначальні; економічні виробничі відносини, що носять об'єктивний характер; ідеологічні відносини – політичні, правові, моральні й інші, виникають на основі матеріальних відносин і попередньо проходять через свідомість людей.

Суспільно-економічна формація – історично визначений тип суспільства, що охоплює всі боки громадського життя і закономірності їх взаємозв'язку; є конкретним способом виробництва.

Продуктивні сили – система суб'єктивних (людина) і матеріальних (засобу виробництва) факторів, необхідних для перетворення природи в потрібні людині предмети споживання.

Базис – економічна структура суспільства, ядром якої виступають виробничі відносини; сутністю базису є форма власності на засоби виробництва.

Надбудова – політична структура суспільства, що складає з ідеологічних програм, теорій; політико-правових і громадських організацій, об'єднань; ідеологічних відносин; головний елемент надбудови – держава.

Тези до теми

1. Німецька класична філософія: від І.Канта до Г.Гегеля.

Наприкінці XVIII - першій половині XIX ст. бурхливий розвиток філософії відбувався в Німеччині. Специфіка і суперечливість соціально-економічного та історичного розвитку Німеччини цього часу знайшли свій вияв у німецькій суспільній думці взагалі і в філософії зокрема. Філософія розвивалась в умовах країни, де буржуазні перетворення запізнилися. Німецька буржуазія, налякана першими європейськими буржуазними революціями, з одного боку, часто йшла на компроміс зі своїм феодальним дворянством, а з іншого – об'єктивно була зацікавлена в швидкому розвитку капіталізму, продуктивних сил, виробництва. Якщо, наприклад, у Франції революції передував розвиток матеріалізму, то в Німеччині переважала ідеалістична філософія. Під німецькою класичною

філософією розуміємо творчість: І. Канта, Й. Фіхте, Ф. Шеллінга, Г. Гегеля.

Теорія пізнання та етичні погляди І. Канта Фундатором німецької класичної філософії був *Іммануїл Кант (1724–1804 рр.)*. Його теоретична діяльність поділяється на два періоди. *Перший період* закінчується 60-ми роками XVIII ст. У цей час І.Кант займався переважно природничими проблемами, серед яких найбільш відомою в науці є його гіпотеза про виникнення Сонячної системи з величезної газової туманності. В загальній формі він стверджував діалектичну думку про те, що природа має свою історію в часі, відкидав ідею першого поштовху, тобто в цей період у філософії І.Канта переважали матеріалістичні позиції.

З 70-х років XVIII ст. починається *другий, так званий «критичний» період*, коли у філософії І.Канта ми знайдемо і дуалізм, і агностицизм, і ідеалізм. Основні твори цього періоду: «Критика чистого розуму» (1781р.), «Пролегомени» (1783р.), «Критика практичного розуму» (1788р.).

У *центрі філософії І. Канта* стоять проблеми теорії пізнання. Основне, чим відрізняється підхід І. Канта до вирішення цих проблем, порівняно з попередніми представниками різних філософських систем, полягає в тому, що він здійснив *перехід від метафізики субстанції до теорії суб'єкта*. Головне, за І. Кантом, не вивчення речей самих по собі, а дослідження самої пізнавальної діяльності людини. Перш ніж пізнавати світ, вважає І. Кант, потрібно пізнати своє пізнання, встановити його межі і можливості. Це був великий поворот філософії до людини.

Кант вважає, що людський розум пізнає не «речі в собі», а явища речей, результат їхньої дії на органи відчуттів людини. «Речі в собі» стають явищем завдяки апріорним формам споглядання (простір-час) та *апріорним формам мислення* (якість, кількість, причинність, реальність та ін.), тобто таким формам, які мають позадосвідоме походження. Наступна сходинка пізнання – це розум, який, за І. Кантом, завершує мислення і при цьому, не створюючи нічого нового, він заплутується у невіршених протиріччях - так званих «антиноміях» чистого розуму. І. Кант вважає, що таких антиномій чотири, але вирішити їх неможливо, оскільки кожна з тез, що складають антиномії, можна однаково логічно довести або спростувати. У своєму вченні про антиномії людського розуму І. Кант впритул підійшов до розробки

діалектичної логіки, де протиріччя виступають як необхідна умова розвитку знання.

У філософії І. Канта поєднані матеріалізм (визнання об'єктивного існування «речей у собі») та ідеалізм (твердження про апріорні форми споглядання і розсудку) з агностицизмом (заперечення пізнання об'єктивної дійсності). Це своєрідний компроміс між матеріалізмом та ідеалізмом.

Дуже глибокі думки висловлює І. Кант і в інших сферах, зокрема в галузі етики. Він багато пише про людину як частину природи, про людину як кінцеву мету пізнання, а не як засіб для будь-яких цілей, тобто визнає самоцінність людини. І. Кант ставив питання про співвідношення понять «людина» і «особистість». Відомий І. Кант і як творець вчення про надісторичну, незалежну від умов життя, загальну для всіх людей мораль. Він створив учення про так званий категоричний імператив (закон, повеління), що існує в свідомості людей як Вічний ідеал поведінки. Наявність такого імперативу надає людині свободу і разом з тим в сукупності створює всезагальний моральний закон для суспільства.

Суб'єктивний ідеалізм та діалектика у філософії Йоганна Фіхте. *Й. Фіхте (1762-1814pp.).* Спираючись на суб'єктивно-ідеалістичний принцип тотожності буття і мислення, приписуючи здатність до руху тільки духу, Й. Фіхте характеризує процес його саморозвитку у вигляді боротьби протилежностей, що перебувають в єдності суб'єкта (Я) і об'єкта (не-Я). Взаємодія цих протилежностей, вважає Й. Фіхте, є джерелом розвитку, завдяки якому розгортається все багатство, різноманітність світу.

Із системи Й. Фіхте повністю випадає матеріальна дійсність. Але серед суб'єктивно-ідеалістичних міркувань Й. Фіхте дуже цінною була ідея про те, що розвиток відбувається через взаємодію протилежностей. Це був важливий крок у розробці діалектичної ідеї про джерело розвитку.

Й. Фіхте вважав, що людина породжена суспільством і живе для суспільства. Суть «Я» складає діяльність: ми не тому діємо, що пізнаємо, але ми пізнаємо тому, що призначені діяти. Знання виступає не як мета, а як засіб раціональної взаємодії з Природою. Суб'єкт перш за все діє. Тому всяке пізнання лише умова, попередній ступінь дії, а теорія - частина людської практики. Й. Г.Фіхте діалектично представляє духовний розвиток людини від дитинства до зрілого віку,

завжди протиставляючи вченню про асоціації творче «Я». В генетичних ідеях душевне життя розкривається з доцільних дій «Я».

«Я» у Й. Г.Фіхте енциклопедичне, тобто доведене до поняття утворення (конструювання), визначення людського розуму і вільнодумства. Тому свою філософію Йоганн Готліб Фіхте називає філософською педагогікою, що ставить людину «на свої власні ноги» і навчає формуванню цілісної людини. Не випадково, почуття, що зв'язує діяльність і волю, називається, як у Мартіна Лютера та Іммануїла Канта, сумлінням. Сумління не помиляється, воно є суддя всіх переконань. Сумління вимагає визнання інших вільними істотами, такими ж як і сама людина. Тому мета, що стоїть перед людиною завжди співвідноситься з метою людей. Вимога поступати так, а не інакше, що висувається людиною до самої себе, тримається на відповідальності і боргу. «Кожний індивід повинен те, що повинен індивід, і тільки індивід може... – тільки індивід і ніхто інший; і якщо індивід не зробить, то в сталій спільноті індивідів, мабуть, ніщо не буде зроблено».

Індивідуальне життя «Я», що сприймається єдиним і загальним життям, повністю визначається кінцевою метою. Мета наявна в бутті, житті людини. Згодом людина може її усвідомити і спробувати досягнути. Людина трактується Й. Г.Фіхте як безумовно моральна істота. Життєвий шлях людини, безумовно, має бути моральним, оскільки розпізнавальними властивостями людини є свідомість і воля в їх єдності. Жоден індивід не народжується моральним, а повинен себе таким зробити. Моральність – продукт абсолютної волі діяльності людського «Я». В сучасному світі, згідно своєму сумлінню, людина формує святу волю, що дозволяє позбавитися аморальності. Коли воля стає твердою і незмінною, людині відкривається шлях у прийдешні світи. Історія підпорядковується у Й. Г.Фіхте світовому наміру, який визначається ним як поняття єдності земного життя людства. Рухає історію суперечність між авторитетом і волею (подолання авторитету). Авторитет – це розумний інстинкт, тобто інстинкт, що не усвідомлює себе як «Я – розум». Основа історії це розгортання самосвідомості - розуму. І оскільки Й. Г.Фіхте розуміє, що досягнути повністю ідеалу розуму неможливо, то й історія в перспективі не має кінця. Концепція морально-історичного закону дозволяє побачити повністю особливий блиск фіхтеанського ідеал-реалізму: людина не тільки змінює, але й

створює світ, створює саму себе як субстанцію – причину, яка, в свою чергу, створює, - власну історію.

Окрім «Я» існує «Не-я», або якийсь об'єкт Природи. Він впливає на «Я» і навіть визначає в якійсь мірі його діяльність. За словами філософа, зрозуміти розумом механізм цієї дії неможливо, його можна тільки відчути. Так разом з теоретичною діяльністю «Я», мисленням, філософ визнає і діяльність несвідому. До несвідомої діяльності відноситься етична поведінка суб'єкту: виконання їм боргу, покора законам моралі, що мають рацію. «НЕ-Я» не тільки існує, але і впливає на «Я». Складові «Не-я» спонукають фізичну природу людини, її природні схильності, її «Я» до дії і в той час спотворюють прояви моральності, протидіють проявам морального боргу. Чим сильніше дія «Не-я», або плотської природи людини, тим важче для «Я» виконувати свій етичний обов'язок. Майбутнє людського роду, на думку Й. Г. Фіхте, залежить від розвитку науки.

Й. Г. Фіхте правдиво подає ту суперечність, яка дійсно існує між відчуттям і боргом. Але що ж все-таки треба розуміти під категорією «Не-я»? Може створитися враження, що, користуючись своєрідною термінологією, Й. Г. Фіхте висловлює звичайні матеріалістичні погляди на співвідношення суб'єкту і об'єкту, свідомості і Природи. Проте це враження помилкове. Й. Г. Фіхте свідомо дистанціюється не тільки від матеріалізму як філософського світогляду, але і від протирічних поглядів І. Канта, який визнавав об'єктивно-реальне існування речей в собі. Як підкреслює Й. Г. Фіхте, «Не-я» не можна ототожнювати з річчю в собі в кантівському сенсі. Категорія «Не-я» - це результат діяльності свідомості, тобто продукт «Я».. Й. Г. Фіхте переконаний, що ми маємо справу з ілюзією, яка долається філософським мисленням. Одним словом, первинний суб'єкт це - «Я». Його активна діяльність духовна за своєю сутністю і творить об'єкт, тобто зовнішній світ.

Неважко виявити в міркуваннях Й. Г. Фіхте наявність логічного колооберту: «Я» породжує «Не-я», а «Не-я» породжує «Я». Намагаючись звільнитися з кола, філософ застосовує ще одну категорію «інтелектуальне споглядання», або «інтелектуальна інтуїція». Вона покликана усунути протилежність суб'єкту і об'єкту, але протилежність ця все ж таки залишається, а її подолання перетворюється на недосяжну мету, на обрій.

Інтелектуальна інтуїція належить не теоретичному мисленню, а «практичній діяльності», під якою Й. Г.Фіхте розуміє сферу моральності, моральної «діяльності» і «буттєвості» етичних оцінок, що дуже схоже на «практичний розум» у філософії І. Канта. Тут виникає ще одна суперечність у філософській системі Й. Г. Фіхте. З одного боку, він проголошує всесилля розуму, називає своє вчення «вченням про науку», науковченням» (Wissensschaftslehre) З іншого боку, теоретичний розум підкоряється «практичному», тобто етичній свідомості і волі, які досягнулися інтуїтивно, і є сферою, закритою для теоретичного розуму.

«Філософія тотожності» законів природи і мислення Фрідріха Шеллінга. Суб'єктивний ідеалізм Фіхте був нездатним пояснити явища природи та суспільного життя, практичної діяльності людини. Спробою його критичного осмислення стала так звана об'єктивно-ідеалістична філософія тотожності, основоположником якої був Ф. Шеллінг (1775-1854pp.). Цінним у філософії Ф. Шеллінга було те, що, виходячи з теорії тотожності, він наполягав на пріоритеті природи щодо вічно існуючого протиріччя «Я і середовище», показав діалектичний розвиток єдиної природи й існування єдності живої і неживої природи. Намагаючись узагальнити досягнення наукових знань свого часу, Ф. Шеллінг вирішував проблему знаходження *вихідного начала*, яке, на його думку, повинно бути вищим від суб'єкта, природи і духу, з якого виводилось би як перше, так і друге. За таке першоначало Ф. Шеллінг приймає *субстанцію*, деякий абсолют, що виступає у вигляді *абсолютного розуму*, існує одночасно як суб'єкт-об'єкт, як абсолютна єдність духовного і природного. Але він не знаходить відповіді на питання про те, який саме механізм виникнення із абсолюту конкретних кінцевих речей. Звичайно, Ф. Шеллінг висунув плідну ідею про першооснову як принцип вирішення всіх теоретичних ускладнень, але він не зміг дати відповіді на багато питань, за розв'язання яких узявся Г.Гегель.

Об'єктивний ідеалізм Георга-Вільгельма-Фрідріха Гегеля (1770–1831 pp.). Діалектика та принципи історизму. Суперечність між методом та системою. Якщо в цілому характеризувати філософію Гегеля, то потрібно сказати, що це найвідоміший філософ об'єктивного ідеалізму, який у рамках своєї об'єктивно-ідеалістичної системи глибоко і всебічно розробив *теорію діалектики*. Він зробив спробу побудувати теоретичну систему, яка повинна була остаточно

вирішити проблему тотожності мислення і буття. Основні праці: «Наука логіки», «Енциклопедія філософських наук», «Феноменологія духу», «Філософія права», «Філософія історії» та ін. У коло його інтересів входили всі сфери життя – природа, людина, її свобода, закономірності суспільного життя, логіка, право тощо.

Заслуга Г. Гегеля також у тому, що він весь природний, історичний і духовний світ вперше подав у вигляді процесу, тобто у вигляді руху, змін, у перетвореннях, у розвитку. Але цей універсальний процес він відобразив своєрідно, точніше ідеалістично. Г. Гегель вважав, що об'єктивно, незалежно від нас існує Абсолютна Ідея, як самостійна, універсальна, духовна субстанція світу. Постійно розвиваючись, на певному етапі вона породжує, «відпускає з себе своє інше» – природу, яка, в свою чергу, розвиваючись, породжує «суб'єктивний» Дух – людину, мистецтво, релігію і найвищий прояв цього духу – філософію. Обґрунтовуючи ідею розвитку, Г. Гегель сформулював основні закони діалектики, показав діалектику процесу пізнання, довів, що істина є процесом. Розробляючи філософію історії, Г. Гегель перший підкреслив, що основною проблемою вивчення соціального буття людини є вивчення діалектики *суб'єктивності* побажань кожної окремої людини і об'єктивності, закономірності створюваної людьми системи суспільних відносин. Г. Гегель критикував розуміння свободи як відсутність всіляких перепон. Таке розуміння свободи є «свободою порожнечі», говорив він. Г. Гегель підходить до формули свободи як «пізнаної необхідності». Основне протиріччя філософії Гегеля – *протиріччя між діалектичним методом і метафізичною системою*. Непослідовність його діалектики полягає в тому, що вся вона була звернена в минуле і не поширювалась на пояснення сучасного і майбутнього. Г. Гегель скрізь установив абсолютні межі розвитку: в логіці такою межею є абсолютна істина; у природі - людський дух; у філософії права - конституційна монархія; в історії філософії - його власна філософська система. Г. Гегель вважав, що розвиток історії завершується, досягши рівня Пруської імперії, після чого історія вже не розвивається в просторі і часі. Відтак, філософія Г. Гегеля була консервативною, вона не давала перспектив для необхідності появи нових формацій, і через це класики марксизму назвали її «кінцем німецької класичної філософії».

2. Антропологічний матеріалізм та психологічний аналіз сутності релігії Людвіга Фейєрбаха

Глибоким критиком ідеалістичної системи Г. Гегеля став *Л. Фейєрбах (1804-1872pp.)*, його сучасник, учень, який не став послідовником свого вчителя. З Л. Фейєрбаха починається період нового злету, піднесення матеріалізму. У світі немає нічого, крім природи, вона ніким не створена і є причиною самої себе. Природа є також основою походження людини, а релігія – це хибна, перекручена свідомість. Він не просто відкидав релігію з порогу, як це робили багато його попередників, а дав психологічний аналіз її існування. Такі думки Фейєрбаха – це ніби справжній матеріалізм і атеїзм. Але його філософія не була послідовно матеріалістичною. В розумінні природи Фейєрбах виявляється матеріалістом, а в розумінні історії людства – ідеалістом.

Великі зміни в історії суспільства, вважав філософ, пояснюються змінами форм релігії. Будучи глибоким критиком релігії, що існувала на той час, Л. Фейєрбах намагався створити свою нову релігію, в якій замість культу Бога буде панувати культ людини і любові. Крім цього, матеріалізму Л. Фейєрбаха були притаманні такі риси, як метафізичність, механіцизм, він мав споглядальний характер. У центрі філософії Л. Фейєрбаха стояла людина, тому його філософія була *антропологічною* і *глибоко гуманістичною*. Але людину він розумів однобічно, тільки як частину природи, як біологічну істоту, яка повністю залежить від природи, «панує» над природою «шляхом покори її», в той час як її слід розглядати як єдність біологічного і соціокультурного.

3. Філософія марксизму: трансформація діалектичного методу у вчення про розвиток

Марксистська філософія, безумовно, важливий етап у розвитку світової філософії. Творчість *Карла Маркса (1818–1883pp.)* і *Фрідріха Енгельса (1820–1895pp.)* складає уявлення про основні напрями творчої та суспільно-політичної діяльності засновників якісно нової філософії, нового способу мислення. К. Маркс і Ф. Енгельс неодноразово зазначали, що їх світогляд формувався під величезним впливом Г. Гегеля, згодом Л. Фейєрбаха. Цей фактор особливо важливий для розуміння процесу становлення проблематики ідей, що розробляли К. Маркс і Ф. Енгельс. Найкраще уявлення про зміст

марксистської філософії дає ознайомлення безпосередньо з першоджерелами.

Праця К. Маркса «Економічно-філософські рукописи 1844 р.» має величезне значення для розуміння гуманістичних ідей, що продукують принципово нові підходи до розуміння людини та суспільства. Базуючись на ідеях Й. Фіхте та Г. Гегеля щодо активної діяльності суб'єкта, К. Маркс уперше висуває ідею діяльності як матеріально-перетворюючої суспільної практики. Саме таким чином розгортається погляд на людину як продукт саморозвитку природи і суспільства, в основі якого лежить людська праця. Рукописи пройняті аналізом глибинних причин дегуманізації буржуазного суспільства. Ідея *відчуження* людини в суспільстві, де панує приватна власність є провідною в цій праці К. Маркса. Він доводить, що в основі будь-якого відчуження лежить відчуження в матеріальній, економічній сфері. Це вже протилежна гегелівській точка зору, оскільки вона має матеріалістичний характер. К. Маркс звинувачує приватну власність у тому, що вона, зрештою, породжує всі форми відчуження, і займає позицію заперечення приватної власності, але не такого заперечення, коли замість багатьох власників виникає один власник - держава, яка експлуатує і поневолює людину. К. Маркс стверджує ідею про необхідність перетворення приватної власності на реальну власність кожного індивіда, реального «присвоєння людиною відчуженого від неї багатства» (йдеться про все багатство - матеріальне і духовне), тому людина вільного суспільства, де ліквідовано відчуженість, - це людина багата, багата на різноманітні потреби, інтелектуально, морально і фізично розвинена. Тобто це універсальна людина, яка живе в гармонії з суспільством і природою. Маркс гостро критикує так званий «казармений комунізм», який уніфікує людину, спрощує її потреби, веде до зрівнялівки, не дає умов для всебічного розвитку особистості.

Важливою складовою соціальної філософії марксизму є теорія держави. Держава виникає із виникненням *класів* за такою історичною логікою: зростання матеріального виробництва – розподіл праці – соціальна нерівність – поява приватної власності – розкладення первісної общини – класовий поділ суспільства – держава. Коли інтереси різних класів набувають антагонізму, одні класи насильно підкорюють інші. Це і є соціальний інститут держави. Держава –

політичний орган панівного класу; з мережею механізмів законодавчої, виконавчої та судової влади.

За К. Марксом та Ф. Енгельсом держава:

- не є силою, ззовні нав'язаною суспільству;
- є продуктом суспільства на певній ступені його історичного розвитку;
- є визнанням того, що суспільство заплуталось у протиріччях, що не розв'язуються, з самим собою, розкололось на непримиримі протилежності, позбутися яких воно безсиле;
- є «апаратом насильства», що вийшов із суспільства, але ставить себе над ним, щоб класи не знищили один одного у безплідній економічній боротьбі;
- є продуктом та формою виявлення непримиренності класових протиріч (тобто вона існує не завжди, а тільки за умов існування антагоністичних класів);
- виникає там, тоді і настільки, де, коли і наскільки класові інтереси об'єктивно не можуть бути примирені.

Нова концепція суспільно-історичної практики, запропонована К. Марксом, розкрита в його «Тезах про Фейєрбаха». Суть матеріалістичного розуміння історії викладено в першому розділі «Німецької ідеології» К. Маркса і Ф. Енгельса. Завдяки цьому був сформульований принцип, що дає змогу матеріалістичного вирішення питань розвитку суспільства. Принцип матеріалістичного розуміння історії спирається на визнання самого факту існування простих, ясних, очевидних кожній людині передумов її життя. Ними є матеріальні передумови, які створені попередніми поколіннями людей. Таким чином, складається цілісна концепція суспільства, основою якого є безпосередній процес виробництва суспільного життя, пов'язаних з ним форм людського спілкування, породжених базисом політичної надбудови та різних форм суспільної свідомості.

Концепція практики як основи і головного змісту людського життя дає підставу Марксу для гострої критики всього попереднього матеріалізму як метафізичного, споглядального, тобто такого, що розглядає людину поза соціальними умовами її життя. Принцип революційно-перетворювальної практики потребував адекватного методу пізнання - діалектики. Підкреслюючи величезне значення гегелівської діалектики, її революційну сутність, Маркс зазначає, що цю діалектику треба «поставити на ноги», тобто наповнити

матеріалістичним змістом. Основні положення діалектичного методу розкриті Енгельсом у його працях «Діалектика природи» та «Анти-Дюрінг».

Марксизм як певна філософія і суспільно-політична доктрина швидко набув послідовників і популяризаторів у Європі, Америці. В Німеччині – це Й. Діцген (1828–1888рр.) та Ф. Меринг (1845–1919рр.), у Франції – П. Лафарг (1842–1911рр.), в Італії – А. Лабріола (1843–1904рр.), у Росії – Г. В. Плеханов (1856–1918рр.), в Україні – М. І. Зібер (1844–1888рр.).

Г.В.Плеханов – автор багатьох творів з історії філософії, історії релігії та атеїзму, економічної думки, робітничого руху, з теорії мистецтва і літератури, в яких розробляв і обґрунтовував ідеї марксизму. Людина рідкісної ерудиції, Г. Плеханов цікаво і доступно роз'яснював найскладніші філософські питання, наводив яскраві приклади з різних галузей життя. Говорячи про відмінність між діалектикою Маркса і Гегеля, Плеханов наголошував, що «Карл Маркс заявив про себе з повним правом, що його метод являє собою цілковиту протилежність методові Г. Гегеля», що гегелівська діалектика мала непослідовний характер, оскільки визнавала розвиток лише у минулому. Він глибоко роз'яснював положення про вічність матерії, основні форми її існування, про рух, простір і час, пізнаність світу. Особливо велику увагу приділяв викладенню матеріалістичного розуміння історії, матеріалістичному тлумаченню процесу виникнення суспільних ідей та їх значенню. На багатому історичному матеріалі досліджував роль видатних осіб в історичному процесі, критикував культ видатної особи.

Велику роль у розвитку марксизму відіграв *В. І. Ленін (1870–1924рр.)*, видатний російський політичний діяч, революціонер, філософ. Основні філософські твори – «Матеріалізм і емпіріокритицизм», «Філософські зошити», «Про значення войовничого матеріалізму», «Держава і революція», «Три джерела і три складові частини марксизму» та ін. Не можна не зазначити, що більшість його праць написані в гострій полемічній манері, в дусі нетерпимості до будь-яких відхилень від марксистських положень. Виступаючи проти ревізії марксизму, Ленін вважав за можливе відхилитись від ортодоксальних положень класичного марксизму, мотивуючи це зміною історичних обставин. Так виникла теза про можливість перемоги соціалістичної революції в одній окремо взятій

країні – Росії – фактично селянській за своїм соціальним складом; ідея політики «непу» тощо.

З виникненням СРСР і перетворенням марксизму на панівну ідеологію поглибився і процес перетворення теорії марксизму на догматичну схему. Після смерті В.Леніна цей процес завершився канонізацією всіх складових частин марксизму, в тому числі його філософської частини — діалектичного та історичного матеріалізму. Цьому сприяв вихід у світ так званого «Краткого курса истории ВКП(б)», який особисто редагував Й.Сталін. Розділ про діалектичний і історичний матеріалізм був оголошений «неперевершеним зразком творчого марксизму» і покладений в основу викладання суспільних наук. Утвердилася надзвичайно спрощена схема марксистської філософії, відхилення від якої було дуже небезпечним і суворо контролювалось ідеологічним відділом партії. Філософія перетворилась на ідеологічну прислужницю партійної політики, апологетичне знаряддя рішень КПРС. Ситуація щодо цього змінилася в часи так званої «хрущовської відлиги», але загальна схема, основні філософські положення залишались непорушними. Безумовно, творчий процес неможливо зупинити зовсім, тому і в галузі марксистської філософії працювало багато справді талановитих, плідних вчених, таких як, наприклад, П.В.Копнін, Е.В.Ільєнков, В.Ф.Асмус, В.О.Лекторський, О.Ф.Лосєв, С.С.Аверінцев та ін.

ПЕРЕЛІК ТЕМ РЕФЕРАТИВ / ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ

1. З'ясуйте роль і місце німецької класичної філософії в історії філософії.
2. Розкрийте основні принципи теорії пізнання І. Канта, її позитивні сторони і недоліки.
3. Проаналізуйте гуманізм та етичні погляди І. Канта та їх історичне значення. У чому полягає суть категоричного імперативу?
4. Дайте характеристику філософії Г. Гегеля. Розкрийте діалектику та принцип історизму в філософії Г. Гегеля.
5. Покажіть суперечність між методом і системою філософії Г.Гегеля, як її слід подолати.

6. У чому полягає суть і обмеженість антропологічного матеріалізму Л. Фейєрбаха?
7. Дайте характеристику змісту філософії Й. Фіхте. Розкрийте діалектику співвідношення «Я і не-Я».
8. Розкрийте суть філософії Ф. Шеллінга. Покажіть, чим вона відрізняється від філософії Й. Фіхте.
9. У чому полягає сутність «теорії тотожності» законів природи і мислення у філософії Ф. Шеллінга? Покажіть пріоритетний характер природи в системі «Я – середовище». Яка діалектика її розвитку?
10. Визначте основні сторони філософії Г. Гегеля і Л. Фейєрбаха, на які спирались К. Маркс і Ф. Енгельс у розробці нового світогляду.
11. Що таке відчуження, які шляхи його подолання запропонував К. Маркс в «Економічно-філософських рукописах 1844 р.»?
12. Що таке «казармений комунізм»?
13. Сформулюйте основні положення матеріалістичного розуміння історії, концепцію практики К. Маркса і Ф. Енгельса.
14. У чому полягає трансформація діалектичного методу в творах К. Маркса і Ф. Енгельса.
15. Внесок В. І. Леніна у марксистську філософію.
16. Що, на Вашу думку, залишається цінним у марксистській філософії з позицій сьогодення?

ПЕРЕЛІК ЛІТЕРАТУРИ

1. Асмус В. Ф. Этика Канта / Кант И. – Соч. : В 6-ти т. – М. : Мысль, 1975. – Т. 4. – Ч. 1. – С. 5–65.
2. Бондаревич І. М. Філософія: діалог мислителів, епох, цивілізацій: навчальний посібник / І. М. Бондаревич. – Запоріжжя: ЗНТУ, 2012. – 252 с. – С. 117–141.
3. Воронкова В.Г. Філософія: Навч. посіб. / Воронкова В.Г. – К.: ВД «Професіонал», 2004. – 464 с.
4. Виндельбанд В. От Канта до Ницше. – Том 2. / В. Виндельбанд. – История новой философии в ее связи с общей культурой и отдельными науками : В 2-х т. – М. : Терра-Канон-Пресс-Ц, 2000. – 512 с.

5. Кремень В. Г. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: Підручник / В. Г.Кремень, В. В. Ільїн. – К.: Книга, 2005. – 528 с.
6. Пазенок В.С. Філософія: Навч. посіб. / Пазенок В.С. – К.: Академвидав, 2008. – 280 с. (Серія «Альма-матер»).
7. Фихте Й. Г. О достоинстве человека / Й. Г. Фихте. – Соч. : В 2-х т. – С. Пб. : Мифрил, 1993. – Т.1. – 654 с. – С. 435–442.
8. Фихте Й. Г. О понятии наукоучения, или так называемой философии / Й. Г. Фихте. – Соч. : В 2-х т. – С. Пб. : Мифрил, 1993. – Т.1. – 654 с. – С. 7–64.
9. Буртин Ю. Ахиллесова пята исторической теории Маркса // Октябрь. – 1989. – № 11 –12.

ТЕМА 4: ВІТЧИЗНЯНА ФІЛОСОФІЯ

План теми

1. Філософські думки в культурі Київської Русі.
2. Києво-Могилянська академія, її просвітницький вплив на філософську думку українського, російського та інших народів.
3. Українська філософія XIX ст.. Проблема людини та нації у творчості Кирило-Мефодіївського товариства.
4. «Філософія серця» та її вплив на формування філософських концепцій В. Соловйова, М. Бердяєва, С. Франка, П. Флоренського, В. І. Вернадського.
5. Феномен радянської філософії.

Основні категорії

Душа – поняття, яке виражає історичні зміни в поглядах на психіку і внутрішній світ людини.

Людина – центральна проблема української філософії;

Антропоцентризм – провідний принцип української філософії, вчення, за яким людина є центром Всесвіту і метою всіх подій, що в ньому відбуваються.

Кордоцентризм – українська інтелектуальна традиція, згідно з якою людське серце визначається засобом набуття містичного стану «обожнення» шляхом внутрішнього перетворення, розуму і відчуттів, джерелом гармонії людського єства.

Символічний світ – ідея Г.С.Сковороди, що смислові обрії Біблії містять символи, за якими Мікрокосмос (людина) знаходить орієнтири у Макрокосмосі (Всесвіті).

Тези до теми

1. Філософські думки в культурі Київської Русі

Особливості формування філософської думки в культурі Київської Русі. Філософські, етичні та соціально-політичні ідеї в поглядах Іларіона, Володимира Мономаха, Кирила Туровського та ін. У сучасній літературі найбільш поширеною є точка зору, згідно з якою початок історії вітчизняної думки ведеться з X-XII ст., тобто періоду формування могутньої держави – Київської Русі. Дві важливі обставини радикальним чином вплинули на своєрідність цього процесу - проникнення християнства в культуру Київської Русі, яке прийшло на зміну давньослов'янському міфологічному пантеону на чолі з Перуном та засвоєння греко-римської і візантійської філософської думки. Загальна спрямованість філософської думки в культурі Київської Русі визначалась суворими ідеологічними та політичними завданнями побудови міцної централізованої держави. Завдяки перекладу, зокрема окремих біблійних книг, текстів отців церкви, уривків текстів античних та елліністичних авторів, відбувався творчий процес засвоєння важливих світоглядних ідей, формувалися підходи до розуміння світу, його пізнання. Слід звернути увагу на значення творів сирийця *Іоана Дамаскіна* для розвитку вітчизняної філософії, його визначення філософії, яке обґрунтовує думку: філософія є любов'ю до мудрості, істина ж мудрості є Бог. Отже, любов до Бога є істинною філософією.

Провідне місце за своїм світоглядним і філософським значенням належить твору київського митрополита Іларіона «Слово про Закон і Благодать», написаного в період князівства Ярослава Мудрого, відомого своїми культурними і просвітницькими починаннями. Цей

твір водночас є пам'яткою красномовної культури, публіцистики, моральної проповіді. Він складається з трьох частин, у яких зіставляються Закон і Благодать, описується поширення християнства на Русі і висловлюється подяка князю та його сину Ярославу. Перша частина є своєрідним «Філософсько-історичним вступом», що витлумачує смисл світової історії.

Аналіз першого питання цієї теми неможливий без звернення до літописних джерел, зокрема знаменитої «Повісті минулих літ» ченця Києво-Печерського монастиря *Нестора*, через яку проходить ідея єдності руських земель, засуджується князівська міжусобна боротьба, обґрунтовується необхідність згуртування всіх сил перед зовнішніми ворогами. Цікаво відзначити, що монах не тільки ретельно, з хронологічною послідовністю описує події, які відбувалися рік у рік, але й моралізує з приводу злочасних подій, вбачаючи в них кару божу за людські гріхи.

Для філософської традиції Київської Русі характерною є етична спрямованість, яка виразно звучить у «Повчанні» видатного державного діяча і мислителя князя *Володимира Мономаха*. В.Мономах дає своєрідну настанову володарю держави, суть якої полягає в тому, що разом з отриманням влади зростає міра відповідальності, що моральний обов'язок князя - завжди залишатись справедливим. Мірою справедливості є знання. Отже, володар повинен вміти все, бо інакше він стане залежним від інших. У творі В.Мономаха виразно звучить принципово нова думка про світську роль держави, роль загальногромадської справи, незалежної від церкви. У настанові Мономаха досить чітко вимальовується думка про індивідуальну відповідальність особистості перед суспільством і Богом, стверджується перевага добра над злом. Настанови В.Мономаха значною мірою звернені до душі, моралі особи, яка повинна мати страх божий у серці, пам'ятати про тяжкість гріха, творити добро і справедливість.

Златоустом, що прославив себе красномовністю, називали в Київській Русі *Кирила Туровського (близько 1130-1182 рр.)*, єпископа з Турова. Його проповіді, звернені до людини, характеризуються яскравістю стилю і мови, символічністю й оригінальністю думки. Його знаменита притча про сліпого і кульгавого розкриває ідею єдності морально чистої душі і здорового людського тіла. Сліпець і кульгавий - це алегоричне тлумачення людських вад душі і тіла, які,

об'єднуючись, творять зло. Але ця притча виходить далеко за межі моралі і поведінки особистості, оскільки єпископ князівства Туровського ганьбить політику, що базується на обмані і злочині. Звідси випливає постійна, як рефрен у пізній вітчизняній філософській думці, *ідея боротьби добра і зла*, що визначають смисл людської історії. Кирило Туровський виступає не тільки як мораліст, а й як хороший психолог, що вміє зачепити людей за живе, закликаючи приборкати людську гординю, звільнитись від вад, знайти душевний спокій.

2. Києво-Могилянська академія, її просвітницький вплив на філософську думку українського, російського та інших народів

Визначну роль у духовному відродженні українського народу відіграла Києво-Могилянська академія, що була заснована в 1632 р. Тривалий час Академія була осередком професійної діяльності в галузі науки і філософії не тільки в Україні, вона задовольняла освітні потреби Росії, Білорусії. Особливе значення мало вивчення мов, що відкривало доступ до ознайомлення мовою оригіналу праць грецьких, римських авторів. Найпопулярнішим предметом серед студентів була риторика, яка формувала високу культуру логічного мислення. Філософія вивчалась 2–3 роки, причому професори використовували в своїх лекціях ідеї найвидатніших мислителів як античності, Середньовіччя, так і Нового часу. Серед діячів Академії XVII–XVIII ст. провідне місце в розвитку філософської думки посідали Й.Кононович-Горбацький, І.Гізель, І.Галятовський, С.Яворський, Г.Бужинський, Ф.Прокопович, Л.Барановський та ін.

Феофан Прокопович (1677–1736 рр.) –це один з найбільш яскравих діячів Академії, професор і ректор, який перебував у тісних стосунках з Петром І. Він мав значний вплив на формування філософських і суспільно-політичних поглядів А. Кантемира, М. Ломоносова. Діяльність Прокоповича в Академії позначилась на рівні організації й викладання більшості предметів. І хоч його погляди були релігійно-ідеалістичні, він велику увагу приділяв природознавству, математиці, викладав ідеї, які не збігались з християнським віровченням.

Ф. Прокопович зближує і отожднює бога з природою. «Під природою, – пише він у філософському курсі «Натурфілософія», – розумію Бога». Повне визначення природи збігається з Богом

відносно природних речей, у яких він неодмінно існує і які він рухає. З цього випливає, що це визначення не тільки природи, але воно, зрозуміло, стосується матерії і форми. Прокопович стверджує, що ні матерія, ні форма, взяті окремо, не є тілом або субстанцією. Тільки поєднуючись, вони утворюють тіло, яке є їх єдністю, завершеністю. Реально матерія і форма існують лише в цій єдності, а її поділ можливий тільки в абстракції. Ці погляди, які поділяли інші професори, протистояли поглядам томістів і були близькими до позицій філософів епохи Відродження. Критика поглядів томістів проводиться у двох напрямках: по-перше, Ф. Прокопович не погоджується з роз'єднанням сутності (*essentia*) і існування (*existentia*), вважаючи їх єдиними і неподільними; по-друге, заперечує те, що матерія бере свій початок від форми. Він виходить з думки, що сутність не може існувати без того, суттю чого вона є. Сутність і існування становлять визначеність природного тіла і невіддільні від нього та одне від одного. Критика томізму, спрямована проти применшення значення матерії, проти схоластики, віддзеркалювала потреби боротьби проти унії та католицизму.

Прогресивні погляди Ф. Прокоповича пов'язані з розвитком природознавства і, хоч вони набули пантеїстичної форми, проте мають велике світоглядне значення. Формулювання М. В. Ломоносовим законів збереження матерії і руху виникло саме завдяки ідеям Прокоповича.

Своєрідні погляди розвивав Феофан Прокопович на живе. Він писав, що все живе має принаймні три властивості: вегетативність, яка включає живлення, ріст, розмноження (притаманна рослинам, тваринам і людині), чуттєвість, яка є у тварин і людини, та розумність, яка властива тільки людині. Звідси він розвиває погляди на процес пізнання, які зближують його з Д. Локком, оскільки стверджує, що «кольори, смак, запахи не можна віднести до першочергових властивостей». Разом з тим він відхиляє принцип «вроджених» знань.

Цікаві суспільно-політичні та етичні погляди мислителя, зокрема його ідеї про людське щастя, яке досягається лише із задоволенням духовних і тілесних потреб людини. В основі етичної концепції лежить розуміння людини як вершини макрокосму. Розвиваючи гуманістичні ідеї, Прокопович звеличував і реабілітував у людині те, що принижувалось середньовічним теологічним світоглядом: свободу людського розуму, красу тіла і почуттів. Він заперечував, що тіло

людини є лише джерелом гріха і зла, оскільки від природи воно добре і прекрасне.

«Філософія серця» Григорія Сковороди. *Григорій Савич Сковорода (1722–1794pp.)* – видатний філософ, поет, просвітитель-гуманіст, який здобув освіту в Києво-Могилянській академії. Його філософські твори можна поділити на чотири цикли. До першого належить праця «Наркіс. Розглагол о том: Узнай себе» та інші, де мислитель стверджує, що людина невіддільна від природи, спільна з нею за своєю натурою, а тому пізнання людини є водночас і пізнанням природи. Другий цикл, до якого входить декілька праць, зокрема «Дружня розмова про душевний світ», подає вчення про людину, щастя і мораль. У центрі циклу стоїть принцип так званої «спорідненої» («сродної») праці, найповнішого розкриття здібностей людини. В третьому циклі («Ікона Алквіадська» та ін.) Сковорода узагальнює думки про духовний світ (світ символів), загальний ідеал життя. Четвертий цикл («Сварка архістратига Михайла з Сатаною про те, чи легко бути благим») визначає те, з чим повинна боротися справжня людина. Останній твір Сковороди – «Діалог. Ім'я йому – Потоп зміїний» формулює основну доктрину про три світи: «макрокосм» - Всесвіт, «мікрокосм» – людину та світ символів – Біблію, а також вчення про дві натури. Кожен світ складається з двох натур: «видимої» і «невидимої». «Видимая натура называется тварь, а невидимая - Бог».

За Г.Сковородою, Бог і природа – єдине ціле. Це дві натури одного Всесвіту. Матеріальне змінюється, людина сприймає його органами відчуттів. Сама по собі фізична натура – «мертва стихія», вона піддається руйнуванню і переходить з одного стану в інший. Таким чином, Сковорода близько підходить до поняття про незнищуваність матерії, неперервність її руху. Незважаючи на суттєві матеріалістичні та діалектичні моменти світогляду мислителя, його філософію не можна тлумачити однозначно як матеріалістичну. Пантеїзм доповнюється своєрідним поглядом на реальність навколишнього світу, його предмети і явища. Явища – це видима тлінь, «одяг», який постійно змінюється і оновлюється, за ним ніби ховається сутність, яку він називає вічністю. Визнаючи мінливість зовнішньої природи, мислитель утверджував ідею вічності внутрішньої натури, яку ототожнював з Богом як початком і причиною, що визначає закономірність розвитку всього суцього. Тут в дусі неоплатонізму розкрито співвідношення духовного і матеріального.

Вивчення праць Г.Сковороди дає розуміння того, що в центрі його світогляду перебуває людина, її духовний світ, її щастя. Багато наук вивчає природу і приносить користь людям для задоволення їхніх тілесних потреб, але не тілесне, не матеріальне є головним у світі і в людині. Тому науки про матеріальний світ навчають головного - як бути щасливим. Хто хоче бути щасливим, той насамперед повинен пізнати самого себе, тобто внутрішню сутність, свою духовність, або своє серце. Людина, яка не пізнала себе, не може обрати відповідно до своєї природи сферу діяльності, отже, не може бути щасливою. Власна ж природа людини не вибирається, вона – від Бога. Отже, у кожної людини своя природа, яку не можна змінити, її можна лише пізнати і обрати такий життєвий шлях, який співзвучний її серцю, тобто внутрішньому духовному світу. Звідси вчення Г.Сковороди про «сродну» працю, його інтерес до вчення тих Філософів, у яких етика має велике значення.

«Філософія серця», вчення про «сродну» працю, безумовно, мали дещо утопічний характер у період поневолення українського козацтва, приниження гідності людини, яка перебувала у повній залежності від пана. Годі й думати про те, що проста людина вільно обирала рід професійних занять, які приносили б їй радість, задоволення і натхнення. Кріпацтво і «сродна» праця несумісні. Сковорода бачив, що у суспільстві панують гноблення людини, несправедливість, що керівною, рушійною силою людських вчинків є матеріальний інтерес, гонитва за наживою. Цінять не того, хто живе за правдою і совістю, а того, хто обдурює, займається шахрайством, як кажуть, «вміє жити». Але саме ці ідеї Г. Сковороди розкривають гуманізм його поглядів, їх непересічний характер, їх життєву силу і значення для сьогодення.

Треба звернути увагу на ставлення Г. Сковороди до Біблії, так званого світу символів. Вивчення цього аспекту творчої спадщини великого українського мислителя додає нових елементів в оцінку його життєвого шляху і поглядів.

2. Українська філософія XIX ст.. Проблема людини та нації у творчості Кирило-Мефодіївського товариства

Визначну роль у суспільно-політичному житті України зіграло Кирило-Мефодіївське товариство – таємна антикріпосницька організація, що була створена в Києві в січні 1846р. Його засновниками були М.Костомаров, В.Білозерський, П.Куліш. У квітні

до нього вступив Т.Шевченко. Члени товариства різнилися своїми поглядами, але одностайні були щодо необхідності ліквідації кріпосництва, національного визволення українського народу. В програмних документах «Статут і правила товариства», а також у «Книзі буття українського народу» розвивались ідеї щодо самобутності українців, необхідності встановлення справедливого суспільного ладу, де всі люди будуть рівними, а земля буде власністю народу. Ліберальне крило товариства, на противагу радикалам, не вважало за можливе революційні дії проти царизму, просвітники наполягали на необхідності йти в народ, до селян, пропагувати ідеї народного правління. Царський уряд жорстоко розправився з товариством у 1847р.

Т.Г.Шевченко (1814–1861pp.) – видатний український поет, художник, мислитель, революційний демократ, творчість якого має величезне значення для становлення і розвитку духовності українського народу. У творах великого Кобзаря простежується еволюція його поглядів. Поетична творчість Т. Шевченка відображала думи і сподівання українського народу, являла собою певною мірою прапор класової і національно-визвольної боротьби. Кріпацтво і самодержавство він вважав основною причиною соціальних і економічних проблем у Російській імперії. Протягом усього свого життя він був непримиренним противником царизму, національного і соціального гноблення, рішуче відстоював почуття національної гідності, боровся за національну свободу. Поет високо цінував волелюбний дух українського народу, уособленням якого вважав Запорізьку Січ. Ідея свободи - центральна в його творчості.

Оригінальні погляди Т. Шевченка, що стосуються проблем соціального прогресу, пов'язаного з прогресом техніки, промисловості. Філософські погляди поета дуже складні. В центрі його уваги перебуває насамперед людина, її багатий духовний світ, її свобода, щастя і доля. Елементи матеріалізму переплітаються з ідеалізмом, звернення до бога - з критикою релігії. Т. Шевченко відіграв величезну роль у розвитку української літератури і мистецтва, в поширенні революційно-демократичної ідеології в Україні.

«Філософія серця» П. Юркевича та його ставлення до матеріалізму Л.Фейєрбаха та М.Чернишевського. Відомим філософом другої половини XIXст. був *П.Юркевич (1827–1874pp.)*, професор Київської духовної академії. У 1860р. Вийшла його стаття

«З науки про людський дух», де виступив проти матеріалізму Л. Фейербаха та М. ерншиєвського. П. Юркевича не задовольняла не тільки матеріалістична, а й ідеалістична філософія, він критикує діалектику Г. Гегеля. У його філософській системі провідною фігурою є індивідуальна особа, суть якої становить не розум, а серце. Оскільки в основі світу лежить божественна мета, яку здійснюють люди, то вона може бути пізнана не головою, а серцем. Між мозком і духовною діяльністю, вважав П. Юркевич, існує не причинний зв'язок, а лише ідеальний, «доцільний», в основі якого лежить духовна суть. П. Юркевич вважає неможливим, щоб свідомість походила з матерії. Таким чином, він активно виступає проти матеріалізму взагалі, стверджуючи, що останній неспроможний зрозуміти суть свідомості, руху і відтворити правильну картину світу.

Отже, філософські погляди П. Юркевича можна охарактеризувати як теологічний ідеалізм. Біблію він вважає єдиним шляхом до знання. Істину ми маємо, пише філософ, в біблійному вченні про серце, де зосереджується духовне життя людини.

Філософські погляди І. Франка, Лесі Українки, М. Драгоманова, С. Подолинського, М. Грушевського та їх вплив на формування національної самосвідомості українського народу. *І.Франко (1856–1913рр.)* – класик української літератури, видатний мислитель, філософ, соціолог. Здобув у Відні ступінь доктора філософії. Брав активну участь у національно-визвольному русі на Галичині, був у складі керівництва української радикальної партії, яка прагнула змінити спосіб виробництва на колективних засадах власності, наданні землі селянству.

Його філософським поглядам притаманний матеріалізм, свідомий діалектичний підхід до природи і суспільства, впевненість у пізнанні навколишнього світу. Згідно з марксизмом він надавав великого значення економічному фактору в суспільному розвитку, ролі народних мас як рушійної сили історії. Він був великим просвітителем-гуманістом українського народу, переклав на українську мову частину творів К. Маркса і Ф. Енгельса, пропагував вчення Ч. Дарвіна та його послідовника – матеріаліста Е. Геккеля. У цілому погляди І.Франка можна розцінити як матеріалістичні. Це був мислитель з енциклопедичною освіченістю, глибокий історик свого народу.

Велике значення для розвитку філософської думки має оригінальне світорозуміння видатної української поетеси *Лесі Українки (1871–1913pp.)*. У творах Лесі Українки відчутний вплив еволюційної теорії для розуміння історії і природи, роль вчення Ч.Дарвіна. Поетеса розвивала діалектичний погляд на суспільство, природні процеси. Велике світоглядне значення має поезія Лесі Українки, її роздуми над долею українського народу. Поетеса мужньо закликала пригноблені маси до боротьби за соціальне і національне визволення. Вона обстоювала гідність людської особистості, вважала необхідним розвивати духовні сили народу, вивчати духовні скарби людства.

М. Драгоманов (1841–1895pp.) – мислитель і громадський діяч, історик і публіцист. Остаточо світогляд М. Драгоманова сформувався після еміграції за кордон з причин «неблагонадійності». На його погляди мали вплив твори російських революційних демократів, соціалістів-утопістів. Свої погляди М. Драгоманов називав позитивізмом, у розумінні природи стояв на матеріалістичних позиціях. Критично розцінював християнство. М. Драгоманов вірив у безмежні можливості людини пізнавати світ, відкривати його закономірності. На його розуміння суспільства вплинув певним чином марксизм, хоч учений і звертав увагу на неприпустимість перебільшення економічного фактора.

Соціологічні погляди М. Драгоманова базувались на визнанні головною одиницею суспільства людської особи. Тому критерієм прогресу суспільства він вважав покращення життя людини. Разом з тим вчений творить оригінальну соціалістичну концепцію, згідно з якою наголошує на понятті «громада». Основною формою організації суспільства проголошується вільна спілка громадян, об'єднаних спільною мовою. Народи з окремою мовою становлять нації. Звертає на себе увагу близькість поглядів М. Драгоманова до поглядів Прудона щодо мирної еволюції суспільства.

Громадянський ідеал М. Драгоманова мав гуманістичний характер, відповідав ідеалам і прагненню українського народу до самостійної державності.

С. Подолинський (1850–1891pp.). Багатогранна діяльність С. А. Подолинського знайшла відображення у працях Л. Я. Корнійчук, І. М. Мешко, А. І. Пашука та інших дослідників його життя і творчості. Проте в цих працях в основному розглядаються економічні та соціально-політичні погляди українського мислителя. Що стосується його

філософських поглядів, то вони, як правило, трактуються у межах методології діалектичного і історичного матеріалізму, марксистського філософського світогляду, утопічного соціалізму. Такі дослідження цілком виправдані, але не вичерпують усіх особливостей і наслідків ідейної спадщини цього мислителя. С. А. Подолинський розробив самостійну і оригінальну теорію про роль праці в збереженні, перетворенні і нагромадженні сонячної енергії на поверхні Землі. Він вважав, що людина, пізнаючи і розкриваючи таємниці природи, може й повинна використати свої знання для свідомого перетворення природи відповідно до своїх потреб. Розуміючи енергію будь-якої системи тіл як «суму здатностей тіл цієї системи до будь-яких дій», С. А. Подолинський доводить, що повна енергія системи тіл «є величиною незмінною для всіх станів, до яких система може бути послідовно приведена, що вона є величиною скінченною». Сутність розвитку думок С. А. Подолинського про так звану досконалу машину, тобто таку термічну машину, в якій тепло переходить у роботу, а робота – знов у тепло, передбачає ідеї сучасної філософської думки геліотараксії О. Л. Чижевського, синергізму І. Пригожина, коеволюції М. М. Мойсєєва. Ф. Енгельс, з одного боку, називав ідею С. А. Подолинського про енергію систем «дуже цінним відкриттям», а з іншого – критично ставився до його бажання «знайти новий природничо-науковий доказ на користь правильності соціалізму», до його прагнення «перемішати фізичне з економічним». Але ідеї зв'язку «фізичного, природного» з «економічним, соціальним» були пізніше розвинуті в теорії циклів М. Д. Кондратьєва і теорії етногенезу Л. М. Гумільова.

М. Грушевський (1866-1933рр.) – український історик і громадський діяч. Основні твори – «Історія України-Руси», «Нарис історії київської землі» та ін. Це був учений, що мислив широкими історично-філософськими категоріями. В центрі його уваги стояло питання національного визволення українського народу, яке він пов'язував із загальнодемократичними перетвореннями. Вчений підняв багато цікавого фактичного матеріалу, змальовуючи самотутню історію українського народу. Історичні праці М. Грушевського мають неабияке значення для розбудови української держави і відродження самосвідомості народу в сучасний період.

4. «Філософія серця» та її вплив на формування філософських концепцій В. Соловйова, М. Бердяєва, С. Франка, П. Флоренського, В. І. Вернадського

Філософські погляди П.Юркевича, який пізніше викладав у Московському університеті, мали значний вплив на формування поглядів російських філософів. Так, **В. С Соловйов (1853-1900рр.)** – представник об’єктивного ідеалізму, засновник так званої «філософії всеєдності». Головна його праця – «Виправдання добра». Надзвичайно складна філософська система В.Соловйова складається з трьох частин - вчення про моральність, про знання, про красу.

Прагнучи поєднати в одне ціле філософію, науку і теологію, В.Соловйов наслідує ідеї платонізму – «царство вічних ідей», яке є інше буття Бога. Природа є породженням «світової душі», результатом гріхопадіння, відходу від Бога. Людина пов’язана з двома світами – природним і божественним, з першого вона вийшла, до другого прагне. Ідеальним втіленням Бога у людині є Христос. Завдання християнської релігії полягає в об’єднанні світу в боголюбстві. Творений, гріховний світ, що «відпав» від Бога, еволюційним шляхом знову збирається в єдине ціле, він проходить кілька ступенів: мінеральне царство, рослинне царство, тваринне царство, людське царство, божественне царство. Існує, таким чином, світовий прогрес, єдність Всесвіту, його прагнення до Бога - відродження всеєдності. Привертають увагу моральні погляди цього християнського філософа, зокрема його твердження, що стимулом до морального способу життя є впевненість людини у розумній підставі свого існування. Моральна людина живе заради того, щоб творити добро.

М. О. Бердяєв (1874–1948рр.) –представник київської філософської школи, в подальшому видатний російський мислитель, що справив великий вплив на розвиток філософії сучасного екзистенціалізму та персоналізму. Основні праці – «Зміст творчості», «Філософія вільного духу» та ін. Філософська концепція М. Бердяєва базується на визнанні свободи головною цінністю, поряд з цінністю людини, її творчості. Власне, у творчості М. Бердяєв і бачить смисл свободи, так би мовити, «прорив за межі повсякденного буття», у невідоме. Генезу свободи складають три ступеня. Перший - це сама можливість свободи закладена М. Бердяєвим в існуванні «добуттєвої основи буття»

ірраціонального хаосу, що передує Богу і природі. Цей первісний хаос абсолютно вільний, не має ніяких перешкод для своєї діяльності. З нього виходить Бог, який творить природу і людину. Таким чином, М. Бердяєв малює космічну систему творіння, систему, в якій людина ніби приречена за своїм походженням на роль творця. Другий ступінь свободи М. Бердяєв пов'язує з існуванням людини, її діяльністю. Основний зміст діяльності людини М. Бердяєв вбачає у творчості. Людина фактично творить з нічого. Творчість нічим не зумовлена, вона вільна за своєю суттю. Мислитель розмірковує над проблемами цивілізації XX століття, бачить у ній великий розрив між цілями і наслідками людської діяльності, бачить кризу гуманізму. Технічна цивілізація поневолює людину, розриває її цілісність. Третій ступінь свободи Бердяєв пов'язує з майбутнім людства, яке не піде ні капіталістичним, ні соціалістичним шляхом. Його ідеал — вільне суспільство, збудоване на християнській ідеології і моралі, об'єднання вільних трударів. Це буде суспільство, роль держави в якому зведеться до мінімуму, де не буде експлуатації людини людиною.

С.Франк (1877–1950рр.) — російський релігійний філософ і психолог, професор Московського і Саратовського університетів, що, як і Бердяєв, був висланий з Росії у 1922р. Основний мотив його поглядів - прагнення примирити раціональну думку і релігійну віру. Він сприйняв деякі ідеї В. Соловйова, зокрема концепцію «всеедності», йому також притаманні елементи інтуїтивізму. Пізнання здійснюється в процесі самозаглиблення особистості, через її духовний світ.

Цікаві погляди іншого послідовника В. Соловйова — **П. Флоренського (1882–1943рр.)**, російського релігійного філософа, який намагався створити систему первісних духовно-матеріальних структур, відповідно до яких формуються різні сфери дійсності, сфери культури. Філософ займався проблемами лінгвістики, математики, логіки, мистецтва.

Вернадський В.І. (1863–1945). В історії світової і вітчизняної науки йому належить особливе місце тому, що він поєднав у собі талант мислителя з екстрасенсорними здібностями ясновидця, ґрунтовність природничо-наукового аналізу з філософською рефлексією Всесвіту, організаційну діяльність з громадською, наукову роботу з навчально-виховною, любов до України з глобальністю думок «людини планети Земля». Він був першим президентом

Української Академії наук (1918–1945), директором Радієвого інституту АН СРСР, першої в світі біогеохімічної лабораторії, головою Комісії з вивчення продуктивних сил Росії.

Разом з Е. Леруа і П. Тейяром де Шарденом В. І. Вернадський проголосив необхідність глибокого філософського аналізу діяльності людини, з'ясування ролі розуму на Землі, надав поняттю «ноосфера» природничо-наукового, біогеохімічного змісту. Зміст цього поняття він тлумачив по-різному: в одному випадку, під ноосферою він мав на увазі біосферу, в другому – сферу прояву наукової думки як планетарного явища, в третьому – геологічну діяльність людини. За В. І. Вернадським, існують кілька етапів виникнення і розвитку ноосфери: перший з них – це передноосфера (він відповідає природному її зародженню як геологічного явища), другий етап характеризує процес її становлення і розвитку, третій етап фіксує наступ «царства розуму людського», гомеостатичного стану ноосфери як системи. За філософським світоглядом він був позитивістом, відстоював принципи філософського плюралізму. Він захищав свободу наукових досліджень, вільний обмін науковою інформацією, співпрацю вчених усіх країн. Традицією наукової школи В. І. Вернадського є новаторство, її головною метою – пошук істини на благо людини і людства. В останньому запису у своєму щоденнику він пов'язує невдачі радянської влади зі зниженням її культурності, з насильством над людською особистістю, з обмеженістю точки зору марксистів на проблеми розвитку суспільства.

5. Феномен радянської філософії

Феномен радянської філософії ще не повністю осмислений у сучасній українській, або російській філософії. Загальні фрази про панування партійного принципу та ідеологізацію радянської філософії не мають до філософії ніякого відношення – до філософії як мислення, до філософії як мудрості, до філософії як пошуку і діалогу.

Про радянську філософію ми маємо говорити, згадуючи інтелігентів, що народилися наприкінці XIX – на початку XX ст. і здобули освіту у найкращих викладачів свого часу, згадуючи світочів, праця яких уможливила участь радянської філософії (в найкращому розумінні цього словосполучення) в світовому полілозі. Йдеться про велику роботу з систематизації історії філософії, естетики, історії культури О. Ф Лосева, Д. І. Чижевського, історії філософії і логіки

В. Ф. Асмуса, про розвиток матеріалістичної діалектики Е. В. Ільєнковим, М. І. Ліфшецем, дослідження феноменів діяльності і свідомості Е. В. Ільєнковим, М. К. Мамардашвілі, дослідження діалогічності мислення, розуму і самої події буття М. М. Бахтіним, про антропологію С. Л. Франка і ін.

Некласична парадигма європейського філософствування у XX ст. знаменувалась переставленням акцентів з осмислення буття в Природі на осмислення буття людини у світі Культури. А для вітчизняної філософії питання людського щастя завжди були ближчими, аніж проблематика пізнання світу. Тож і українська і російська філософія в некласичній парадигмі філософствування отримують найкращі можливості для наступного здійснення.

Що ж до місця радянської філософії у вітчизняній традиції, то зазначимо: вона являє собою епізод останньої, частину спадщини східнослов'янської культури, а значить, і частину майбутнього в межах традицій східнослов'янської філософської культури. В цьому сенсі дослідження феномену радянської філософії доцільно вибудовувати на історичних позиціях, враховуючи наступність що до вітчизняної філософської традиції, і загальний контекст європейського філософствування XX ст. З радянською філософією варто знайомитися через праці її світочей.

ПЕРЕЛІК ТЕМ РЕФЕРАТИВ / ПРОБЛЕМНИХ ПИТАНЬ

1. Спрямованість філософської і соціально-політичної думки Київської Русі.
2. Вирішення моральних проблем мислителями Київської Русі.
3. Києво-Могилянська академія, її значення для відродження духовності українського народу.
4. Філософські і соціально-етичні погляди Феофана Прокоповича.
5. Спрямованість діяльності Кирило-Мефодіївського товариства.
6. Погляди Т.Шевченка у формуванні самосвідомості українського народу.
7. «Філософія серця» П.Юркевича, його трактування поняття свідомості.
8. «Філософія всеєдності» В. Соловйова.

9. «Філософія свободи» М. Бердяєва. Як розуміє свободу М. Бердяєв?
10. Основні філософські погляди І. Франка.
11. Соціологічна концепція М. Драгоманова.
12. Історична концепція М. Грушевського.
13. Значення радянської філософії.

ПЕРЕЛІК ЛІТЕРАТУРИ

1. Філософський енциклопедичний словник.- К., 2002. Статті: "Сковорода Григорій Савич", "Українка Леся", "Філософія", "Філософія серця", "Франко Іван Якович", "Чижевський Дмитро Іванович", "Шевченко Тарас Григорович", "Шинкарук Володимир Іларіонович", "Юркевич Памфіл Данилович"
2. Горський В. С. Історія української філософії: Курс лекцій / В.С. Горський. – К.: Наукова думка, 1997. – 288с.
3. Історія філософії. Підручник / Ярошовець В.І., Бичко І.В., Бугров В.А. та ін.; за ред. В. І. Ярошовця. – К.: Вид-во Парапан, 2002. – 774с.
4. Крисаченко В.С. Історія української філософії. Хрестоматія-довідник. - К.: МП Леся, 2006. – 468с.
5. Тарадайко С. Вершник / С. Тарадайко // Всесвіт, 2011. – № 5–6. – С. 228–235.
6. Федів Ю. О. Історія української філософії: навч. посіб. / Ю.О. Федів, Мозгова Н. Г. – К. : Україна, 2001. – 510 с.
7. Філософська думка в Україні: бібліогр. словник / авт. кол. : В. С. Горський, М. Л. Ткачук, В. М. Нічик та ін. – К. : Пульсари, 2002. – 244 с.
8. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – К. : Орій, 1992. – 230с. – (Спадок).
9. Грушевський М. С. Очерк истории украинского народа. / М. С. Грушевський / – К. : Либідь, 1990. – 398с. – С. 14–32.
10. Історія філософії України: Підручник. – К., 1994. – С. 3–407.
11. Г. Сковорода. Повне зібрання творів:[у 2 т.] / Г. С. Сковорода – К.: Наукова думка, 1973.
12. Чижевський Д. І. Нариси історії філософії на Україні / Д. І.

Чижевський / – К. :Вид-во «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 230 с. – С. 17–88. – (Спадок).

13. Юркевич П. Д. Философские произведения / П. Д. Юркевич – М.: Правда, 1990. – 670с. – С. 7–58.

14. Ильенков Э.В. Философия и культура / Э.В.Ильенков – М.: Политиздат, 1991. – 464с.

15. Історія філософії на Україні: у 3-х т. – К., 1987.